

Чл.-кор. проф. д-р ик. н. Иван Ангелов

УСКОРЕНО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ – ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА¹

Направен е сравнителен анализ на някои теории за икономически растеж и сближаване: неокласическа, ендогенен растеж, нова икономическа география, развитието като трансформация на обществото.

Световната стопанска история показва, че развитието е възможно, но не е неизбежно. Няма безспорна тенденция към всеобщо икономическо сближаване. Растежът се придружава от още по-бърза социална поляризация.

Присъединяването към ЕС не води до автоматично сближаване. То е само възможност, чиято реализация зависи от националната политика и изисква десетилетия.

"Икономическите чудеса" могат да се обясняват постфактум, но не и да се възпроизведат. Новите "икономически чудеса" извличат поуки от предишните, но винаги съдържат важни новаторски елементи. Няма магически формули, които гарантират успеха.

От 50 години в Централна и Източна Европа (ЦИЕ) преобладава изоставането от развитите страни, стагнацията и вътрешното разслоение. Тези процеси се активизираха през последните 15 години. Големите вътрешни регионални различия в ЦИЕ нарастват през последното десетилетие. Макроикономическото сближаване с ЕС ще се придружава от повишение на регионалните различия.

Няма универсални икономически конструкции, валидни за всички времена и всички страни! Това, което работи в едни условия, може да не работи в други. Трябва да се търсят подходящи решения за конкретните условия.

JEL: O11; O19; O47

Познаването на теорията и практиката на догонващото развитие е важно за разбиране сложността на процеса. Това е полезно за оценяване мащабността на подобна задача пред България, за поставяне на амбициозни, но постижими цели и избор на подходяща политика за тяхното постигане.

Световният опит показва, че *развитието невинаги води до сближаване*, а често до увеличение на разликите между страните и регионите. Важно е също да се разбере, че ако други страни са постигнали сближаване с големи усилия за 5-7 и повече десетилетия, при нас ще е нужно не по-малко време и енергия. Дори при идеални условия догонването ще изисква десетилетия.

¹ За тази статия е използвана най-новата публикация на автора с колектив на тема "Стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2020 година". Тя се намира на адрес www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm, а също и в Интернет-страницата на Виенския институт за международни икономически изследвания на адрес <http://www.wiiv.ac.at/balkan/news.html>

Измерители на икономическото развитие и на сближаването

Икономическото сближаване е процес, който води до нарастващо сходство в равнището на развитие между страни и региони. То се постига чрез ускорено (догонващо) развитие на по-изостаналите страни в сравнение с по-напредналите. Освен това *концепцията за подобно сближаване има дългосрочен характер*. Едно десетилетие например е твърде кратък период, за да се правят сериозни изводи за него.

Икономическата теория и стопанската практика отличават два вида икономическо сближаване - номинално и реално.

Номиналното означава все по-голямо сходство в номиналните показатели за макрофинансова стабилност: ниска инфлация, равновесие в бюджета и в платежния баланс, слаба задлъжнялост, достатъчен валутен и фискален резерв, стабилен валутен курс, ниски лихви и т.н.²

Реалното сближаване означава нарастващо сходство между равнищата на икономическо, социално, институционално, техническо, образователно, регионално, екологично, демографско, санитарно-хигиенно и друго развитие в сравняваните страни и региони. То се изразява в подобряване качеството на живота на хората.³

В центъра на вниманието ни тук е реалното сближаване. Макар да има връзка между двата вида сближаване и техните показатели, те не са идентични, нито пък винаги еднородни. Например поддържането на висок темп на растеж за догонване на ЕС ще води до по-висока инфлация от средната в Общността. Реалното сближаване ще поражда номинално раздалечаване.

През отделни години България може да има по-ниска инфлация или по-малък бюджетен дефицит от някои централноевропейски държави или от Германия, Франция, Италия и други страни-членки. Това не означава, че сме по-развити от тях. Равнището на икономическо развитие се измерва главно с показателите за реално сближаване.

Най-често използваният обобщаващ показател за икономическо сближаване е *БВП на човек от населението*. Той обаче измерва текущ поток от произведени продукти и услуги и не съдържа информация за натрупаните в продължение на години блага, още по-малко - за тяхното разпределение и използване.

Недостатъците на БВП обаче не дават основание да бъде отклонен като показател за равнището и динамиката на икономическо развитие и догонване. *Никой от познатите алтернативни показатели не е по-добър от него* за оперативни цели. Поради това е желателно той да се използва

² Показателите за номинално сближаване са критерии за присъединяване към Икономическия и валутен съюз (ИВС). Те са известни като критериите от *Маастрихт*.

³ Показателите за реално сближаване са в основата на критериите за присъединяване към ЕС. Те са известни като критериите от *Копенхаген*.

заедно със система от аналитични показатели. Тази система включва икономически, социални, технически, социално-икономически, технико-икономически, институционални, демографски, здравни, образователни, екологични и други показатели, които могат да се представят като йерархична система.⁴

Икономически растеж и сближаване - основни понятия и теории

Основни понятия

Роберт Баро и Сала-и-Мартин предлагат три концепции за икономическо сближаване по БВП на човек от населението: абсолютно бета сближаване, относително бета сближаване и сигма сближаване.⁵

Бета сближаването предполага наличие на механизъм за дългосрочно сближаване. В неговата основа са икономически фактори, които обуславят мобилността на икономиките в рамките на дадено разпределение.

Абсолютно бета сближаване има, когато растежът в слабо развитите икономики е по-висок от този в развитите, при условие, че тези страни притежават еднакви фундаментални икономически предпоставки и се различават само по изходното равнище на БВП на човек от населението. Абсолютното сближаване означава, че всички икономики се сближават към едно и също дългосрочно стабилно равновесно равнище.

Условно бета сближаване има, когато икономиките се различават по фундаменталните си условия, а следователно и по равновесните си равнища на БВП на човек от населението. Този тип сближаване означава, че колкото по-далече (по-ниско) е икономиката от своето стабилно равновесно равнище, толкова по-висок е нейният растеж. Тъй като тези равновесни равнища са различни по страни, условно бета сближаване между тях може да липсва дълго време, докато абсолютното води до изравняване. Фундаменталните условия и стабилните равновесни равнища могат да се променят във времето и постепенно да се сближават, водейки до абсолютно дългосрочно сближаване.⁶

Сигма сближаването се изразява в намаляване на разсейването на БВП на човек от населението в група страни с течение на времето. Прогресът в това сближаване не е само функция на различните темпове на растеж между бедните и богатите страни, но и на различията в равнищата на БВП на човек в началния етап.⁷

⁴ *Ангелов, И. с колектив.* Икономиката на България и Европейският съюз – Стратегия за догонващо икономическо развитие до 2020 година. С., ноември 2003, с. 27-29.

⁵ *Barro, R. J., X. Sala-i-Martin.* Convergence Across States and Regions. Brookings Papers on Economic Activity, 1991, N 1, p. 107-182.

⁶ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review. European Economy, 2000, N 71, p. 191. <http://europa.eu.int>

⁷ Вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002. Geneva, 2000, N 1, p. 157. <http://www.enece.org>

Основни теории

Икономическият растеж и сближаването от доста време се изследват с помощта на производствената функция, а през последните десетилетия и с по-сложни иконометрични модели. С двете основни групи теоретични модели - неокласическия и ендогенния растеж, се стига до различни заключения за бъдещия растеж и сближаване. Появилата се в началото на 90-те години на миналия век теория за "новата икономическа география" предлага друг подход и прави други заключения. Още по-новаторска е парадигмата за "развитието като трансформация на обществото". На този най-общ теоретичен фон има и други теории и хипотези.

Стандартните неокласически модели предсказват, че отворените икономики се сближават. Най-известен е този на Роберт Солоу,⁸ последван от множество варианти за неговото подобряване.⁹ В тези модели се приема, че технологиите са еднакви и екзогенни и сближаването се дължи на намаляващата ефективност на капитала. Това е първият механизъм, който поражда сближаване. Страните (регионите) с малка наличност на капитал и нисък брутен продукт на човек от населението постигали бързо натрупване на капитал и по-висок растеж.

Отварянето на страната за външна конкуренция ускорявало сближаването, понеже капиталът се насочвал към по-бедните страни и региони, за да се възползва от по-високата ефективност. То водело до бързо натрупване на капитал и по-интензивен растеж в бедните страни и региони. В резултат от това отношенията капитал/труд, производителност на труда и БВП на човек от населението в бедните и богатите страни се сближавали.

Вторият механизъм на сближаване се основава на презумпцията на неокласиците, че техническият прогрес е екзогенен и е достъпен безплатно за всички икономики.¹⁰

Тази икономическата логика е в основата на конвенционалните теории за икономическа интеграция, разработени след пионерното изследване на Ж. Винер.¹¹ Въз основа на логиката на неокласическите теории в тези модели е вградена тенденцията за сближаване на цените, разходите, производителността и БВП на човек от населението. Процесът на сближаване се активизирал още повече в интеграционните общности.¹²

Теориите за ендогенния растеж отправиха предизвикателства срещу неокласическия модел за растежа през 80-те години на XX век. Макар че са

⁸ Вж. Temple, J. The New Growth Evidence. - Journal of Economic Literature, 1999, XXXVII, p. 112-156.

⁹ Вж. Kolodko, G. Postsocialist Transition and the Integration to the World Economy. Economic Prospects and Social Challenges. Madrid, October 2001, p. 3. <http://www.tiger.edu.pl>

¹⁰ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 189.

¹¹ Viner, J. The Customs Union Issue. Carnegie Endowment for International Peace. New York, 1950.

¹² Вж. Martin, C. et al. European Integration and Income Convergence. Lessons for Central and Eastern European Countries. August 2001, p. 3. <http://www.worldbank.org>

по-близки до неокласическата философия, отколкото анализите на Шумпетер и посткейнсианците, теориите за ендогенния растеж оспориха ролята на свободните пазарни сили в осигуряването на оптимално разпределение на ресурсите и стабилен растеж.

Новите теории поставят ударение върху вътрешните (ендогенните) източници на растежа и техническия прогрес, подчертават важността на инвестициите в човешки капитал и на верижните ефекти на физическия капитал. Някои учени от тази школа споделят посткейнсианския възглед, че по-високата инвестиционна активност може да повиши дългосрочния темп на растежа благодарение на нарастващата ефективност на инвестициите.

Ключът за сближаване е в намаляване на технико-технологичната пропаст между бедните и богатите страни. Процесът може да се ускори чрез внос на капиталови стоки и преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ). Ефикасността на тези канали зависи главно от "абсорбционните възможности" или "социалните способности". Тези понятия включват широк кръг политически, икономически и институционални условия и изискват политическа и макроикономическа стабилност.¹³ Според Абрамовиц съществува потенциално и действително сближаване. Колкото по-големи са "социалните способности", толкова по-близко е действителното сближаване до потенциалното.

Възгледът, че икономическият растеж е комплексна функция от широк кръг тясно свързани фактори наред с традиционните, доведе до развитие на идеята за условно сближаване. Това е все още в неокласически рамки, но описва тенденцията на страните да се сближават по собствените им дългосрочни равновесни траектории като функция на голям брой предпоставки и "предопределящи променливи". Тази концепция има различно съдържание от абсолютното бета сближаване. За група страни със сходни дългосрочни равновесни позиции може да се прояви тенденция към абсолютно сближаване вътре в групите (сближаване в клубове), но не между тях.¹⁴

Следователно *логиката на неокласическите модели се оспорва с други презумпции*, които водят до увеличение на различията между страните (регионите). При нарастваща ефективност на капитала печелят богатите страни. Освен това, ако икономиките се различават по способността си да създават или усвояват нови техники и технологии, дългосрочните им темпове на растеж могат да се различават постоянно, като се обуславят и от различия в структурните си характеристики.

Новите по-модерни и по-сложни модели, основани на теорията за ендогенния растеж, разработени през 80-те години на XX век, *сочат такава възможност чрез два основни подхода*, обясняващи растежа като ендогенен

¹³ Тази проблематика се третира от *Abramovitz, M. Catching up, Forging Ahead and Falling Behind. - The Journal of Economic History, June 1986, Vol. XLVI, N 2, p. 385-406.*

¹⁴ Вж. ECE, *Economic Survey of Europe...*, p. 158-159.

процес. *Първият*, представяван от П. Ромер и Р. Лукаш, се отказва от презумпцията за намаляващата пределна производителност на капитала. Натрупването на капитал и знания, на човешки и публичен капитал оказва постоянно благоприятно въздействие върху динамиката на растежа. *Вторият*, представен от Ж. Гросман, Е. Хелпман, П. Агион, П. Ховит и др., подчертава вътрешното (ендогенното) развитие на техническия прогрес, т.е. на различните форми на знания, които са двигатели на растежа. И двете групи аргументи позволяват наличието на трайни и дори нарастващи различия между страните и регионите по БВП на човек от населението.¹⁵

Неокласическите и ендогенните модели *използват агрегирана мярка за икономическо сближаване - БВП на човек от населението*. Те поставят в центъра на вниманието си някои от факторите, влияещи върху растежа – тези, които предопределят общата факторна производителност и натрупването на капитал в широкия смисъл на думата, без да обръщат достатъчно внимание на труда и неговото използване.

Двете групи модели *имат различни концепции за механизмите и процесите, които пораждат растежа*. От това произтичат и различните изводи за икономическата политика. При ендогенния модел БВП на човек може да расте безкрайно, без да се постигне сближаване. Привържениците на този модел обаче признават, че правителствената политика може да влияе благоприятно на дългосрочния растеж чрез стимулиране натрупването на различни видове капитал и създаване на по-благоприятна среда за иновации.

В основните неокласически модели икономическата политика не влияе върху дългосрочния растеж. Тя можела само да смекчи някои пречки за потенциално висока ефективност. За неокласическата школа най-добрият начин за постигане на висок растеж и бързо сближаване е да се позволи на пазарните сили да действат свободно. Финансовата стабилност, приватизацията и отвореността на икономиката са достатъчни за икономическо сближаване.

Наличните емпирични доказателства *не потвърждават хипотезата за универсално икономическо сближаване, вградена в неокласическите модели*. Няма ясна тенденция за по-бързо развитие на бедните страни в сравнение с богатите. Нещо повече, тенденцията е към нарастващи различия между тях по БВП на човек от населението. Единственото значимо изключение са няколко страни в Източна и Югоизточна Азия, Чили, Ирландия. Това обаче се дължи на тяхната икономическа политика, която е различна от неокласическата философия.

Неокласическите и ендогенните теории се ограничават в моделиране на високоагрегирани макроикономически показатели. Те обръщат малко

¹⁵ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 189.

внимание на микроикономическите условия и на териториалното разположение на стопанската дейност.

"Новата икономическа география", се занимава повече с териториалните аспекти на растежа.¹⁶ Тази школа показва, че даже в икономики със сходни структурни характеристики териториалното разположение на стопанската дейност не е равномерно. Това личи от оформянето на агломерации. Те анализират едновременно движещите сили на сближаването и на раздалечаването с цел да установят тяхната сила и еволюция. Този подход споделя някои черти на теорията за ендегенния растеж - концепцията за кумулативната причинна обвързаност, установена още през 1957 г. от Г. Мюрдал и през 1958 г. от А. Хиршман. Те признават и важната роля на нарастващата ефективност на капитала.

Сравнени с неокласическите и ендегенните модели, *моделите на новата икономическа география показват*, че поведението на различните сектори може да води до различно териториално сближаване с различна динамика във времето. Те също доказват, че процесът на сближаване е далеч по-сложен, отколкото се представя от високоагрегираните модели.¹⁷

Широко известна е и хипотезата на А. Гершенкрон, използвана в различни модели на растежа и сближаването.¹⁸ Тя се свежда до т. нар. "предимство на изостаналостта" и гласи, че колкото по-голямо е началното изоставане, толкова по-голям е потенциалът за растеж. Това се доказвало с обстоятелството, че изостаналите страни имитират, а не изобретяват. Известно е, че имитацията в икономическото развитие е "по-евтина" от иновацията.

М. Ландесман и Р. Щерер прилагат този принцип на индустриално равнище за ЦИЕ и други зараждащи се пазарни икономики. Те установяват, че *изоставането на тези страни е по-голямо в съвременните високо-технологични отрасли, а в традиционните е по-малко*. Пътят за сближаване в модерните отрасли е по-дълъг, но и потенциалът е по-голям. Сближаването в тези отрасли изисква много по-големи усилия и повече време.

Оказва се обаче, че не всички страни, които са приблизително на еднакви изходни позиции, могат да мобилизират националната си енергия. Част от тях постигат съществен прогрес в технологично сложни отрасли и намаляват разликата с напредналите страни. Други продължават да са "заклучени" в традиционния модел на търговията и индустриалната специализация - продукти и отрасли с висока трудоемкост от прост труд.¹⁹

¹⁶ *Krugman, P.* Geography and Trade. Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1991.

¹⁷ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 28, 189, 193-194; *Martin, C. et al.* Цит. съч., с. 1, 4.

¹⁸ *Gerschenkron, Economic Backwardness in Historical Perspective.* Harvard University Press, Cambridge Mass., 1992.

¹⁹ Вж. EU, Industrial Policy in an Enlarged Europe. December 2002. <http://europa.eu.int>; *Havlik, P. et al.* Competitiveness of Industry in CEE Candidate Countries. Composite Paper. Vienna, July 2001.

Световната стопанска история показва, че *развитието е възможно, но не е неизбежно*. Няма магически формули, които гарантират успеха. Историята също показва, че развитието е сложен процес. То не се свежда само до технически промени - по-голямо натрупване на физически и човешки капитал, структурна и технологична модернизация, по-голямо производство, и е много по-широко понятие.

*Развитието означава трансформация на обществото.*²⁰ То е движение от традиционни към модерни отношения, начин на мислене, поведение, действие и производство. Традиционното общество приема света такъв, какъвто е. *Модерността предполага промяна*. А промяната изисква опознаване на съществуващите реалности, на техните движещи сили и ограничители и изменение към по-добро. Така се постига догонващо развитие.

Промяната е средство за постигане на цели, които обществото си поставя. Промените предлагат на обществото и на отделните хора по-големи възможности за контрол и управление на тяхната съдба. Развитието обогатява живота им, като разширява техните хоризонти на мислене и действие и намалява чувството им за изолация, безпомощност и обреченост.

Такова разбиране на развитието приема не развитие изобщо, а интензивно, демократично, справедливо и устойчиво, т.е. *икономическо, социално и екологично-целесъобразно развитие*. През 1987 г. комисията "Брундланд" го определи като "развитие, което отговаря на потребностите на сегашното, без да пречи на способността на бъдещите поколения да

<http://europa.eu.int>; Landesmann, M. A., R. Stehrer. Potential Switchovers in Comparative Advantage: Patterns of Industrial Convergence, 2000, p. 1-19. <http://www.wiwi.ac.at>; Landesmann, M., R. Stehrer. The CEECs in the Enlarged Europe: Convergence Patterns, Specialisation and Labour Market Implications. WIW, July 2002, p. 1-2, 44.

²⁰ По-подробно за тази съвременна парадигма на развитието вж.: Ангелов, И. с колектив. Цит. съч.; Kolodko, G. Globalisation and Transition. Illusions and Reality. January 2001. <http://www.tiger.edu.pl>; Kolodko, G. Globalisation and Catching-Up. From Recession to Growth in Transition Countries. Ottawa, May 2001. <http://www.tiger.edu.pl>; Kolodko, G. The "New Economy" and Old Problems. Prospects for Fast Growth in Postsocialist Countries. Warsaw, June 2001. <http://www.tiger.edu.pl>; Kolodko, G. Postsocialist Transition and the Integration to the World Economy...; OECD, Economic Outlook 68. December 2000. <http://www.oecd.org>; OECD, Economic Survey of Ireland 2001. Policy Brief, May 2001. <http://www.oecd.org>; Rodrik, D. Development Strategies for the Next Century. 2000. <http://www.worldbank.org>; Stiglitz, J. An Agenda for Development in the Twenty-first Century. Washington, April 30, 1997. <http://www.worldbank.org>; Stiglitz, J. More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus. Helsinki, January 1998. <http://www.worldbank.org>; Stiglitz, J. Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies and Processes, 1998. Prebish Lecture at UNCTAD, Geneva, October 19, 1998. <http://www.worldbank.org>; Stiglitz, J. E. Development Thinking at the Millennium. <http://www.worldbank.org> Вж. също IBRD, World Development Report 1996. From Plan to Market. Washington DC., 1996; IBRD, World Development Report 1997. The State in a Changing World. Washington DC., 1997. Специално внимание заслужава нобеловата лекция на Дж. Стиглиц (вж. Stiglitz, J. E. Information and the Change in the Paradigm in Economics. Prize Lecture, December 8, 2001. <http://www.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/index.cfm>).

задоволяват своите потребности”.²¹ Едва ли има смисъл от висок прираст на БВП, който оставя след себе си социална и екологична пустиня! Такъв кратко- и средносрочен растеж се самоизключва в дългосрочна перспектива.

Повишението на масата на БВП е важно, но не е достатъчно. Механизмите за натрупване на физически и човешки капитал като фактор на растежа са важни, но е нужно още нещо. За да заработят пазарите нормално, не е достатъчна ниска инфлация, балансиран бюджет, дерегулация, а и много други предпоставки. Същото важи за механизмите за насочване на ресурсите – само държавна намеса или изцяло с пазарни механизми.

Тези подходи са *присъщи на развитието като технически проблем, който изисква технически решения* - по-добри планови алгоритми, по-рационална търговска и ценова политика, по-ефикасни макроикономически рамки. През последните 50 години част от страните смятаха, че намирането на ресурси и тяхното разпределение може да се осигури най-добре чрез централно планиране. В повечето държави по света, особено в развитите, се доверяваха на пазарните механизми.

И едните, и другите, подчертава Дж. Стиглиц, се ограничаваха с технократични решения и държаха обществото далече от участие в решаването на тези проблеми. Те не се опитваха да проникват по-дълбоко в обществения организъм. Дори не смятаха, че обществото може да играе роля в тяхното решаване. Висшите политици и плановици според тях знаеха всичко най-добре, а икономическите закони са универсални - кривите на предлагането и търсенето и фундаменталните теореми на икономиките на благоденствието били еднакво приложими в Африка и Азия, както в Европа и Северна Америка. Те не зависели от времето и мястото.²²

Разбирането за развитието като трансформация на обществото е по-богато от ограниченото технократично схващане. Важно е да се произвежда не изобщо и не на всяка цена, а от здрави, образовани, свободни хора. Хора, които живеят достойно, способни да управляват своята съдба и знаещи, че при нужда могат да разчитат на помощта на колектива и на обществото. Те живеят в обстановка на отвореност, прозрачност, партньорство, с чувство на лична ангажираност към общите идеали и участват в решаването на колективните и обществените дела. Това улеснява догонващото развитие.

Идеите притежават собствена сила и битие. Те обаче не са във вакуум. *Идеите си взаимодействат с интересите на хората.* Много е

²¹ Вж. World Commission on Environment and Development (WCED), Our Common Future. Oxford, UK, Oxford University Press, 1987.

²² Вж. Stiglitz, J. Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies and Processes, 1998..., p. 4.

важно обществото да си изработи механизъм за съчетаване на здравословните идеи със здравословни интереси. То трябва да създаде система от стимули, които държат сметка за различни и дори противоречиви интереси и ги обединяват с идеите за тяхната реализация. Много е важно да се съчетават, а не да се противопоставят интересите на труда и на капитала. Изолирането на идеите от интересите и стимулите прави реализацията им невъзможна. А това затруднява догонващото развитие.

Развитието към модерност не трябва да разрушава наследени от векове културни и други ценности, които служат като обединителна сила. Особено във времена като днешното, когато други споителни сили отслабват или изчезват. Поддържането на социалната организация и на социалния капитал (доверието и взаимопомощта между хората) имат ключово значение за успешната съвременна трансформация.

Развитието като трансформация на обществото изисква *вътрешна убеденост и широко съгласие за промяна към модерност.* Никое общество не може да бъде ощастливо насила отвън - от емисари на други държави или международни институции. Още по-малко от танковете на чуждестранни армии! Диктатурата и демокрацията не са "експортни стоки" през XXI век.

Дълбоката трансформация не може да се провежда само от национални елити. Трансформацията предполага подкрепа и убедено участие на милиони хора, съчетано с правилна икономическа политика, справедливо и икономически обосновано разпределение на богатата. Без това не е възможна приобщеност и подкрепа на голяма част от народа. А то е важна предпоставка за догонващо развитие.

Развитието като трансформация е много по-широко от решаването на технократични икономически проблеми. Важно е да се подбират подходящи проекти и да се вземат произтичащите микро-икономически решения. Те обаче трябва да се обвързват с макро-икономическата политика. Тази политика на свой ред би била безпомощна, ако е изолирана и не е подкрепена от подходяща микроикономическа политика. Но и най-добрата икономическа политика не е достатъчна, ако липсват подходящи институции. Обратното също е вярно.²³ Без това не е възможно догонващо развитие.

Развитието като трансформация изисква нещо повече от подходяща икономическа политика и институции. Теорията за развитието като трансформация на обществото наред с институциите подчертава и значението на разпределителните процеси. Нормалното доходно разслоение има голямо значение не само като цел на развитието (справедливост), но и като мотивиращо средство за по-ефикасно

²³ Вж. *Stiglitz, J. E. Development Thinking at the Millennium...*, p. 22-23.

функциониране на икономиката. Бедните хора страдат не само поради недостиг на средства за задоволяване на насъщни потребности. Наред с това те са безгласни, безпомощни, отхвърлени от обществото.

При егалитарно разпределение не е възможно нормално развитие. То не е възможно и при другата крайност - социалната поляризация. Още по-малко възможно е догонващо устойчиво развитие.

Разбирането на развитието като трансформация на обществото не допуска използването на догми или доктринерски подходи. Известно е, че Вашингтонският консенсус проповядва като фундаментални икономически принципи: приватизация, ниска инфлация, балансиран бюджет, либерален вносно-износен режим и т.н. Сами по себе си тези принципи са важни и полезни средства на икономическата политика. Те обаче стават вредни, когато се превърнат в догми и се прилагат самоцелно, независимо от икономическата, социалната, институционалната, нравствената, религиозната и друга среда. Това не означава, че тези принципи трябва да бъдат отхвърляни сляпо, т.е. да се проявява същият догматизъм спрямо тях. Те трябва да се имат предвид като важни средства на икономическата политика, без да подменят целите на развитието. Необходимо е също да се познава и ролята на други парадигми за развитието, а също и опитът на много страни в трансформацията на техните общества.

През последните 50 години *най-впечатляващо икономическо и социално развитие постигнаха страните, които не прилагаха сляпо предписанията на неокласическата школа*, известни като Вашингтонски консенсус. Никому не е позволено да пренебрегва с лека ръка развитието на Япония, Китай, редица държави в Източна и Югоизточна Азия и други развиващи се страни. Те постигнаха забележителни резултати, прилагайки подходи, анатемосвани от Вашингтонския консенсус.

Няма универсални икономически конструкции за всички времена и за всички страни! Това, което работи при едни обстоятелства, може да не работи при други. Трябва да се анализират причините за успехите и неуспехите и да се търсят подходящи решения за конкретните условия.

Следователно *теорията не е категорична* дали икономическото развитие и интеграцията винаги и навсякъде водят до икономическо сближаване. Това личи, когато се коригират най-стриктните презумпции на неокласическия модел. Особено презумпцията, че производствените технологии са еднакви и достъпни за всички страни.

Отварянето за търговия и свободно движение на капитали и труд често се превръща в източник на нарастващи различия. В някои варианти на ендогенните модели за растежа интеграцията може да породи поляризация между страните по БВП на човек от населението.

М. Болдрин и Ф. Канова²⁴ предлагат класификация на наличните модели в зависимост от това дали включват: силен вариант на хипотезата за сближаване; слаб вариант на хипотезата за сближаване; силна хипотеза за липса на сближаване; слаба хипотеза за липса на сближаване.

Най-надеждният критерий за оценка на теориите и установяване на истината е практиката. През последните десетилетия са правени много емпирични изследвания на догонващото развитие (сближаването). Един от най-пълните прегледи на тези изследвания е предложен от Ж. Темпле.²⁵

Дългосрочни глобални и европейски тенденции на сближаване (разслоение)

Дискусиите през последните десетилетия бяха оживени, но не осигуриха убедителни доказателства, че икономическата интеграция води към сближаване или разслоение между страните. Емпиричните изследвания не потвърдиха оптимизма на Р. Баро и Сала-и-Мартин, в т.ч. и техните оценки, че БВП на човек от населението се сближава с два процентни пункта средногодишно. Д. Куох пък смята, че има тенденция към оформяне на "върхове-близнаци", в резултат от което светът се поляризира в ясно очертани групи страни по БВП на човек.

В едно от най-сериозните изследвания досега²⁶ Д. Бен-Дейвид заключава, че през периода 1960-1985 г. е настъпило разслоение между страните по БВП на човек от населението. Той установява, че на дъното на класацията се оформя клубно сближаване в резултат на позитивно развитие. Той също намира, че има бързо развитие и сближаване между страните, отворени за международна търговия.²⁷ Не липсват обаче и обратни доказателства.²⁸

Тенденции за много дълги периоди

Най-точни оценки за наличието или липсата на икономическо сближаване могат да се правят само за много дълги периоди - от 50-100 до 1000 и повече години. Колкото по-къс е анализираният период, толкова по-рисковани са оценките, защото върху икономическите

²⁴ Вж. *Boldrin, M., F. Canova*. Inequality and Convergence: Reconsidering European Regional Policies. Presentation to the 31st Panel Meeting on "Economic Policy, Lisbon, 2000.

²⁵ *Temple, J.* Цит. съч.

²⁶ *Ben-David, D.* Trade, Growth and Disparity among Nations. – In: Trade and Poverty. WTO, Geneva, 2000.

²⁷ *Martin, C. et al.* Цит. съч., с. 7-8.

²⁸ Вж. *Ahn, S., P. Hemmings*. Policy Influences on Economic Growth in OECD Countries: An Evaluation of the Evidence, June 2000, p. 44-49. <http://www.oecd.org>; ECE, Economic Survey of Europe..., p. 183; OECD, Economic Outlook 68..., p. 143-144, 145-146; *Rodrik, D.* Цит. съч., с. 31-33.

процеси влияят и странични фактори, между които и бизнес-цикълът. Това ни дава основание да започнем анализа с много дълги периоди на икономическо развитие.

Световната литература предлага изобилие от публикации на тази тема. Тук не е възможно да се прегледат дори всички най-важни между тях. Ще се спрем само на няколко.

Гж. Колодко изследва тези тенденции в контекста на глобализацията и прави интересни заключения.²⁹ Той смята, че ранните етапи на глобализацията не са довели до забележимо ускоряване на растежа на БВП и подобряване живота на хората. Изчисляван на човек от населението, той е бил много бавен докъм средата на XVIII век. Преди около 200 години БВП на човек от населението в Западна Европа - по онова време най-развитата част на света, е бил около 1000 дол. (по цени от 1990 г.). Това е само два пъти повече в сравнение с 1000 години по-рано. Значимият растеж започна около 1820 г.

Вторият голям пробив в икономическата глобализация е направен през XIX век. "Именно тогава... производството расте и международната търговия се разширява в рамките на стабилна парична система, гарантирана от златния стандарт... Развиваха се морски и железопътен транспорт; беше изобретен телеграфът; процъфтяваше масовото производство; технологиите и икономиката станаха новите простори на откритията."³⁰

През XX век беше постигнат най-висок растеж в човешката история. Ускореният икономически растеж обаче се придружава с още по-бързо увеличение на социалната поляризация. През 1960 г. БВП на човек от населението в 20-те най-богати страни е бил 18 пъти по-висок от този в 20-те най-бедни страни. Към 2000 г. тази разлика е вече 40 пъти.³¹

Показателни са процесите на икономическото развитие и икономическото сближаване (разслоение) в Западното полукълбо, описани в годишен доклад на Световната банка за развитието.³²

Много от бившите европейски колонии в Централна и Южна Америка с успешно икономическо развитие през миналите векове сега са сред най-бедните страни в света. През 1700 г. Мексико и другите колонии, които е предстояло да образуват САЩ, са имали сходно равнище на БВП на човек от населението. Островите-производители на захар - Барбадос и Куба¹ са били много по-богати.

²⁹ Вж. *Kolodko, G. Globalisation and Transition. Illusions and Reality...*

³⁰ Пак там, с. 5-6.

³¹ Пак там, с. 21.

³² IBRD, *World Development Report 2003. Sustainable Development in a Dynamic World.* Washington DC., 2002, p. 54.

Преди XIX век се е смятало, че северноамериканските територии предлагат по-лоши икономически перспективи от Латинска Америка и Карибския регион. Канада, наричана от Волтер "няколко акра сняг", е смятана от колониалните сили за сравнима по значение с малкия остров Гваделупа - производител на захар.

В началото на индустриализацията през XIX век САЩ и Канада "дръпнаха" рязко пред останалата част от континента (вж. табл.1).

Таблица 1

БВП на човек от населението в някои страни от Западното полукълбо (САЩ=100)

Страни	1700 г.	1800 г.	1900 г.	2000 г.
Аржентина	..	102	52	36
Барбадос	150	44
Бразилия	..	50	10	22
Чили	..	46	38	28
Куба	167	112
Мексико	89	50	35	26
Перу	..	41	20	14
Канада	67	82
САЩ - БВП на човек в долари от 1985 г.	550	807	3859	34260

Източник. IBRD, World Development Report 2003. Sustainable Development in a Dynamic World. Washington DC., 2002, p. 54.

Причините за това неравномерно развитие са описани в много публикации. Тук ще цитираме една от тях, представена в годишен доклад на Световната банка: "Защо неравенството преди стотици години има значение за развитието днес? Както току-що отбелязахме, обществата с голямо неравенство в собствеността на блага още в началото създадоха институции, които наложиха ограничения върху възможностите на индивидите за бъдещо икономическо развитие, и това навярно привърза тези икономики към ниски траектории на растеж."³³

Както вече посочихме, има няколко начина за определяне на икономическото сближаване (разслояване). Един от тях е сигма сближаване (разслояване).³⁴ С помощта на този метод в Икономическия обзор на Европа през 2000 г. е направен анализ на растежа и

³³ IBRD, World Development Report 2003. Sustainable Development..., p. 54.

³⁴ Изчислявано като стандартно отклонение на логаритмите на БВП на човек от населението (вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 166).

икономическото сближаване за три групи страни от 1870 до 1998 г.³⁵ В първата група са 5-те страни-основателки на Европейската общност. Във втората са 12 държави - 5-те от първата група и още 7 западно-европейски страни. В третата са страните от втора група плюс Канада, Япония и САЩ.

С увеличаване броя на страните в извадката расте степента на разсейване. Страните от първата група са еднородни по БВП на човек и жизнено равнище. Те поддържат традиционно тесни търговски връзки. Сближаването между тях е започнало около 1900 г. и продължава 15 години. По време на кризата от 1920-1921 г. и Голямата депресия през 30-те години различията между тях нарастват. Има леко намаляващ тренд в стандартните отклонения между 1913 и 1938 г.

По време на Втората световна война различията рязко нарастват, но с реконструкцията през 1945-1950 г. настъпва обрат. През т. нар. "златна ера" (1950-1973 г.) има чувствително сближаване, много по-бързо от тренда между 1870 и 1913 г. Макар и по-бавно, сближаването продължава и след 1973 г. Сходен тип на сигма сближаване има и в другите две групи. Темпът на е най-висок между 1960 и 1973 г., след което намалява, а от 1990 г. започва разслояване.

Процесът на сближаване (разслоение) между трите групи страни за този 130-годишен период в най-едър план може да се обобщи така: от 1870 до 1940 г. преобладава стабилен процес на сближаване. По време на Втората световна война има рязко увеличение на разслоението спрямо САЩ. От 1950 докъм 1970 г. настъпва бързо сближаване, което продължава със затихваща динамика докъм 1990 г. Тогава започва отново разслоение - между САЩ, от една страна, и всички останали, от друга.³⁶

Група видни холандски учени също анализират дълъг исторически период и заключават, че *хипотезата за сближаване е твърде опростена, за да бъде възприета сериозно.*³⁷ За целта те изчисляват средната процентна дистанция на 18 страни-членки на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) по БВП на човек със САЩ през цялото двадесето столетие. Тези изчисления са представени и в много показателна графична форма за 1900-2000 г.³⁸

Преди Втората световна война няма доказателства за силно сближаване или разслояване, освен по време на Голямата депресия. Характерът на кривата показва големи колебания, което означава, че

³⁵ Вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 166-168.

³⁶ Пак там, с. 169.

³⁷ Вж. *Hollanders, H. et al.* Trends in Growth Convergence and Divergence and Changes in Technological Access and Capabilities, March 1999. <http://www.oecd.org>

³⁸ Пак там, с. 4.

години на сближаване са последвани от години на разслояване, и обратно. От 1950 до 1990 г. има сближаване, дължащо се на масирано използване на американски технологии в европейските и други-страни членки на ОИСР и либерализация на световната търговия. След 1991 г. започва увеличение на разликата между САЩ и другите развити страни, което продължава и сега.

Тенденции на сближаване (разслоение) през втората половина на XX век

Изследването на тенденциите за 100-200 и повече години е много полезно. То обаче не дава възможност да се вникне по-дълбоко в тези процеси и да се разбере как се проявяват в по-голяма извадка с повече страни на различно равнище на икономическо развитие. За целта може да бъде полезен анализ на процеса през последните 50 години за по-голям брой държави. Такъв анализ за много дълъг период не е възможен поради липса на статистическа информация в слабо развитите страни.

Сближаване (разслоение) между Европейския съюз, Япония и САЩ

Средногодишните темпове на растеж на БВП на човек за 1950-1998 г. са били: в ЕС – 2.8%, в Япония – 5.0% и в САЩ – 2.1%. *“Златният период” за растеж и в трите региона е бил 1950-1973 г.* През тези години брутният продукт на човек в ЕС е нараствал с 4% средногодишно, в Япония с 8% и в САЩ – с 2.4%.³⁹ Така се постига чувствително сближаване между тях по БВП на човек (табл. 2.).

Таблица 2

БВП на човек от населението (%)

Страни и региони	1950 г.	1960 г.	1973 г.	1990 г.	1998 г.
САЩ	100	100	100	100	100
Европейски съюз	46	60	67	71	67
Япония	19	33	64	79	75

Източник. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 161.

ЕС и Япония постигнаха най-голямо сближаване със САЩ през 1990 г. През 90-те години темповете на растеж в ЕС и Япония спаднаха, а в САЩ се повишиха. Настъпи обрат към ново разслоение, което продължава и сега. За цялата извадка от 20 страни (от Западна Европа, Япония и Северна Америка) стандартното отклонение е било 0.55 през 1950 г. и 0.33 през 1998 г. Това също е потвърждение за сигма сближаване.

³⁹ Вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 160.

Сближаване (разслоение) между страните-членки на Европейския съюз⁴⁰

Тенденциите за 4-те най-големи страни-членки се различават. Позициите на Франция и Италия се подобряват, докато на Германия и Великобритания се влошават. Повечето малки страни-членки подобряват позициите си, други ги запазват стабилни, а Холандия и Швеция ги влошават. Стандартното отклонение само за страните от ЕС е било 0.43 през 1950 г. и 0.26 през 1998 г. Това потвърждава силно сближаване в Общността.⁴¹

Сближаване (разслоение) между страните-членки на ОИСР

Членките на ЕС в началото на 2004 г. са 15, а на ОИСР - 30. Извадката е по-голяма и по-разнородна. Това предлага допълнителни възможности за изследване на икономическото сближаване (разслоение).

Въпреки сближаването през последните 50 години, *остава голямото разслоение между страните-членки*. Норвегия и Швейцария имат брутен продукт на човек 80-90% от равнището на САЩ; Полша, Унгария и Чехия съответно 34, 40 и 52%, а на дъното са Турция и Мексико - съответно с 21 и 17%. Подобно е разслоението по БВП на заето лице и на отработен човекочас.

Разслоението през 90-те години на ХХ век отново нарасна - както между останалите страни-членки, от една страна, и САЩ - от друга, така и между различните страни-членки. През последните десетина години ЕС изостава от САЩ по БВП на човек. Същото важи и за повечето страни-членки на ОИСР, в т.ч. и най-големите. Изключение правят само Ирландия, Южна Корея, Холандия, Норвегия, Португалия и Испания.⁴²

Обратът към изпреварващо развитие на САЩ през 90-те години е новост за теорията и практиката през последните 50 години. Най-напредналите страни обикновено се развиват с по-ниски темпове, макар че един процентен пункт прираст при тях има далеч по-богато съдържание, отколкото в слабо развитите.

Много рядко обаче се случва държава, която е световен икономически лидер, да постига по-висок растеж и да увеличава дистанцията си пред другите страни. Това направи САЩ през 90-те години, постигайки високи темпове на растеж при ниска инфлация, слаба безработица и активно реструктуриране. Този процес продължава и досега въпреки рецесията в началото на десетилетието. Икономическите среди го свързват с "новата

⁴⁰ Вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 166. За още по-нови данни вж. OECD, The Sources of Economic Growth in OECD Countries. Paris, April 2003. <http://www.oecd.org>

⁴¹ Вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 165-171.

⁴² Вж. Scarpetta, St. et al. Economic Growth in the OECD Area: Recent Trends at the Aggregate and Sectoral Level. June 2000, p. 43. <http://www.oecd.org>

икономика". На тази тема има много публикации. Дълбокото осмисляне на процесите, освободени от временната еуфория, тепърва предстои.

Сближаване (разслоение) в глобален мащаб

Анализът обхваща 153 страни на различно равнище на развитие, представени в 7 групи за последните 40 години. Това дава възможност да се преценят по-добре процесите на сближаване (разслоение) между икономики, които силно се различават помежду си. В извадката са включени различни страни - от най-бедните до най-богатите.

Анализът показва *наличието на сложна и противоречива картина*. Той е направен чрез изчисляване на показателя "движение на изоставането" (motion of the gap)⁴³ за 7-те групи държави по три подпериода. В табл. 3. са обобщени тенденциите по региони и подпериоди.

Таблица 3

Общи модели на сближаването и разслоението

Региони	1960-1973 г.	1973-1991 г.	1991-1998 г.
Африка на юг от Сахара	-	--	--
Близък изток и Северна Африка	++	+/-	+/-
Югоизточна Азия	++	++	++
Останалата част от Азия и Тихия океан	+/-	+	+
Средна и Южна Америка	+/-	-	+/-
ОИСР	++	++	-/+
Източна Европа	+	+	-

Забележка: (++) - силно сближаване; (+) - сближаване; (+/-) - противоречиви резултати с тенденция към сближаване; (-/+) - противоречиви резултати с тенденция към разслояване; (-) - разслояване; (--) – силно разслояване.

Източник. *Hollanders, H. et al.* Trends in Growth Convergence and Divergence and Changes in Technological Access and Capabilities, March 1999, p. 8.

Очертават се *три вида тенденции в "движението на изоставането"*:

- стабилно, дори ускорено изоставане спрямо най-развитите икономики - страните от Африка на юг от Сахара;
- стабилно бързо намаление на изоставането спрямо най-развитите икономики - страните от Източна и Югоизточна Азия;
- противоречиво развитие, подсилено през последните десетина години в повечето региони, с изключение на двата азиатски региона.

⁴³ Това понятие е предложено за първи път от Б. Верспаген през 1993 г. (вж. *Hollanders, H. et al.* Цит. съч., с. 7).

Филипините и Южна Корея са имали почти еднакви стартови условия през 1960 г. През следващите 25 години Южна Корея направи "чудо" с 6% средногодишен прираст на БВП на човек, докато Филипините стагнираха с около 2%.

Р. Лукаш търси отговора в неокласически рамки със силен фокус върху технологиите.⁴⁴ Други икономисти по растежа като Роланд Бенабу⁴⁵ смятат, че отговорът на загадката е извън традиционните разбирания за факторите на растежа. Той отбелязва, че коефициентът Gini е бил много по-висок във Филипините, отколкото в Южна Корея. Това показва как *доходната поляризация е повлияла върху растежа* във Филипините.⁴⁶

Почти всички сравнителни изследвания на развитието в Африка и Източна и Югоизточна Азия през последните 25-30 години установяват, че най-съществената разлика между двата региона е била *високата социална поляризация в Африка и умереното социално разслоение в Източна и Югоизточна Азия*.

Сближаване (изоставане) на най-бедните страни в ЕС

Страните-членки на ЕС могат да се разделят на две групи: развити и по-слабо развити. Към втората група принадлежат Испания, Португалия, Гърция и Ирландия. От 1993 г. тези държави получават допълнителна помощ от специален Фонд за социално-икономическо сцепление (Cohesion Fund). По името на Фонда често ги наричат Cohesion countries. Тези страни се присъединиха по-късно и имаха по-нисък БВП на човек в сравнение със средния за ЕС. Ирландия се присъедини през 1973 г. с 59%, Гърция през 1981 г. с 62%, Испания през 1986 г. с 68% и Португалия през 1986 г. с 52%. Ако има държави, чийто интеграционен опит е най-интересен за страните от Централна и Източна Европа (СЦИЕ), *това именно тези*. Като се започне от 1960 г. те се сближават по равнището на БВП на човек със средното за ЕС. Това обаче не става с еднаква интензивност, нито съвпада по време.

От 1960 г. докъм 1970-1975 г., т.е. преди присъединяването им към Европейската общност, те се сближават доста бързо с нея по БВП на човек. От 1975 докъм 1985-1990 г. няма сближаване. За Ирландия и Гърция то започна отново към 1990 г., като е особено интензивно в първата. Тя вече има БВП на човек, по-висок от средния за ЕС.

Динамиката на сближаването на четирите страни преди и след присъединяването е противоречива (вж. табл. 4).

⁴⁴ Lucas, R. Making a Miracle. 1993, Vol. 61, p. 251-272.

⁴⁵ Benabou, R. Inequality and Growth. – In: B. S. Bernanke and J. Rotemberg (eds.). NBER Macroeconomics Annual, Vol. 11, Cambridge MA, MIT Press, 1996, p. 11-74.

⁴⁶ Вж. *Hollanders, H. et al.* Цит. съч., с. 7-11.

Таблица 4

Динамика на сближаването по БВП на човек преди и след присъединяването към ЕС (процент към средното в ЕС)

Страни	Година на присъединяване	10 години преди	5 години преди	Присъединяване	10 години след
Ирландия	1973	61	61	50	62
Гърция	1981	58	62	62	57
Португалия	1986	52	55	52	67
Испания	1986	75	69	68	79

Източник: *Rosenberg, D. J.* Eastern Enlargement of the European Union. Problems of Convergence: Growth, Poverty and Social Policy in the CEE Accession Countries. 2001, p. 5. <http://www.wiiv.ac.at>

Между четирите държави *най-впечатляващо е ирландското икономическо сближаване*. То обаче е резултат от взаимодействие на специфични фактори, най-важните от които не могат да се заимстват от други страни.

Анализът на икономическото развитие на Ирландия, от една страна, и на Испания и Португалия, от друга, през последните 20 години *не позволява категорично заключение*. По-високото натрупване във физически и човешки капитал, разгръщането на изследователски и развойни дейности и бюджетната консолидация сигурно са допринесли за това в Ирландия. С традиционните неокласически (и до известна степен с ендегенните) модели не може да се обясни голямата част от ирландския растеж след 1985 г., понеже се дължи главно на масирания приток на чуждестранни инвестиции.⁴⁷

Присъединяването към ЕС създава по-благоприятни условия за развитие, отколкото оставането извън него. *Членството в Съюза обаче не води автоматично до икономическо сближаване*. За това е необходима активна национална икономическа политика и някои уникални обстоятелства. Не случайно Ирландия постигна впечатляващи резултати като член на Общността, докато същото не може да се каже за Гърция.

Като член на ЕС Ирландия беше привлекателна за американските капитали, които търсеха по-лесен достъп до големия европейски пазар. За това помогна благоприятното ѝ географско положение между Америка и Европа, което не важи за Гърция. Ако беше извън Съюза, Ирландия нямаше да бъде така привлекателна въпреки географското си положение.

⁴⁷ ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 169. За повече информация по икономическото развитие на Ирландия вж.: *Martin, C. et al.* Цит. съч.; *McCarthy, F. D.* Social Policy and Macroeconomics: The Irish Experience, December 2001. <http://www.worldbank.org>; OECD, Economic Survey of Ireland 2001. Policy Brief... Вж. също *De la Fuente, A., X. Vives.* The Sources of Irish Growth. – In: A. Gray (ed.) International Perspectives on the Irish Economy. Dublin, Indecon Economic Consultants, 1997, p. 112-134.

Тенденции на сближаване (разслоение) в ЦИЕ

Тенденции през периода на централното планиране (1950-1990 г.)

Липсата на надеждна статистическа информация затруднява анализа на тенденциите на сближаване (разслоение) в ЦИЕ през последните 50 години. В тази част на света възникнаха нови държави, в които трудно може да се набави информация за достатъчно дълги статистически редове. Това важи за разпадането на Чехословакия, Югославия и СССР. Има въпросителни и по надеждността на статистическата информация в някои страни при централното планиране, а и след това.

Експерти на Икономическата комисия на ООН за Европа са систематизирали налични оценки за темповете на растежа на БВП в някои СЦИЕ за 1951-2000 г.⁴⁸ Събрани са данни от различни оценки на БВП на човек в 5 СЦИЕ и бившите СССР, Югославия и ГДР за 1950-1990 г. (табл. 5). Те потвърждават *тенденцията към затихващ растеж*.

Таблица 5

БВП на човек от населението в бившите централно планирани икономики (ЕС=100)

Страни и показатели	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989	1990
България										
-непретеглена средна от всички оценки	39.4	41.8	47.7	55.1	54.7	56.6	51.7	53.0	40.9	35.6
-претеглена средна от различни оценки	34.1	36.1	41.3	48.9	47.7	52.6	50.4	52.4	42.7	40.9
-оценка на Медисон	36.0	38.2	43.6	47.4	48.3	52.4	47.5	46.0	40.8	37.0
-екстраполация на консервативни оценки	29.4	31.2	35.6	42.2	41.1	45.3	44.3	44.3	37.1	31.6
-ЕСЗ – 1996	34.5	35.3
Чехословакия										
-претеглена средна от различни оценки	81.1	72.6	77.6	75.5	67.8	71.6	68.5	70.3	67.8	63.2
ГДР										
-претеглена средна от различни оценки	71.6	81.4	83.0	83.2	73.1	80.3	79.0	84.5	77.4	70.9
Унгария										
-претеглена средна от различни оценки	56.5	55.2	55.5	58.3	55.3	58.2	57.1	59.2	55.1	49.0
Полша										
-претеглена средна от различни оценки	55.0	52.9	51.9	53.4	48.6	55.3	50.1	48.0	40.7	37.1
Румъния										
-претеглена средна от различни оценки	29.2	28.1	30.2	35.1	32.1	37.8	38.5	39.6	35.9	30.6
Югославия										
-претеглена средна от различни оценки	31.2	29.0	34.1	38.2	37.2	43.3	47.1	46.1	46.0	35.8
Съветски съюз										
-претеглена средна от различни оценки	57.0	53.8	56.9	60.7	57.4	59.7	60.3	57.5	49.2	48.4

Източник. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 175.

⁴⁸ Вж. ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 179.

Данните от табл. 5 могат да служат само за най-обща ориентация. Трудно е също да се каже кой от предложените варианти е най-надежден. По-правилно е да се използват съвместно и ако е възможно, да се търсят обяснения за отклоненията.

Доколкото от тези данни могат да се правят изводи, те са следните:

- Осемте страни изостават от ЕС по БВП на човек в края на периода в сравнение с неговото начало. Те се развиват приблизително по един и същ начин - от 1950 г. докъм средата на 70-те години има общо сближаване с ЕС. След това настъпва обрат към трайно изоставане.

- Растежът в по-напредналите СЦИЕ (Чехия, ГДР, Унгария, Полша, СССР) е по-нисък от средния в ЕС и те изостават от него.

- Растежът в по-бедните СЦИЕ (България, Румъния и Югославия) е еднакъв или малко по-висок от средния в ЕС. Те запазват дистанцията или леко се приближават към него.

- Очертава се икономическо сближаване между осемте страни в края на периода. То обаче е тревожно, понеже по-напредналите се приближават към по-бедните. Както бета, така и сигма показателите потвърждават наличието на три подпериода с контрастни тенденции: относително бързо сближаване вътре в групата през 50-те и 60-те години; забавяне на сближаването през 70-те години; обрат към бързо изоставане спрямо ЕС през 80-те години.⁴⁹

Тенденции през периода на трансформацията в ЦИЕ (1990-2002 г.)

Трансформацията на СЦИЕ към пазарно стопанство има кратка история, за да се правят значими обобщения. Още повече, че през първата половина на 90-те години те бяха в дълбока трансформационна рецесия. Не всичко е наред и в статистическата информация.

Още в началото на трансформацията СЦИЕ и държавите от бившия СССР поеха по различни траектории на растежа (рецесията). За част от тях спадът продължи само няколко години и не беше дълбок. В други беше по-дълъг и дори разрушителен. Някои СЦИЕ бързо се възстановиха от трансформационната рецесия и чувствително превишиха пред-реформеното си равнище по БВП. Други още не са го достигнали. България принадлежи към последните.

Различните темпове на растежа водят до различна динамика на сближаването (разслоението) (вж. табл. 6).

⁴⁹ За повече подробности по икономическото сближаване (разслоение) в страните с централно планиране вж. също ECE, Economic Survey of Europe. 2002..., p. 174-179.

Таблица 6

БВП на човек от населението в СЦИЕ и някои страни от ЕС (ЕС-15=100)

Страни	1990	1993	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2005	2010	2015
Чехия	68	60	62	64	62	60	60	61	62	65	72	79
Унгария	49	45	46	46	50	51	52	52	53	56	61	68
Полша	31	30	35	37	39	40	40	40	39	40	44	49
Словакия	51	39	45	48	51	50	50	51	51	54	60	66
Словения	69	61	64	66	68	70	70	71	72	76	84	92
България	33	27	28	25	29	29	30	31	31	33	36	40
Румъния	36	30	32	33	25	24	24	25	25	26	29	32
Естония	..	32	32	33	39	38	41	42	43	46	51	56
Латвия	..	25	24	25	30	29	30	32	33	36	40	44
Литва	..	31	28	29	37	35	35	37	38	41	44	49
Хърватска	41	27	29	31	38	36	38	39	39	41	46	50
Македония	27	21	21	21	27	27	28	26	25	26	29	32
Русия	57	42	34	33	25	26	27	29	29	31	34	37
Украйна	40	28	18	17	17	16	17	18	19	20	22	24
Турция	30	32	29	30	30	28	20	25	25	25	25	25
Гърция	59	64	66	66	67	67	68	70	70	70	70	70
Португалия	63	68	70	71	72	74	74	75	75	75	75	75
Испания	78	79	78	79	79	81	81	83	83	83	83	83

Забележка: БВП на човек до 2001 г. вкл. е изчисляван по текущи паритетни курсове в евро, а от 2002 г. нататък по постоянни цени и паритетни курсове. Допускането е, че в страните от ЕС и в Турция БВП на човек от 2002 г. ще нараства с 2% средногодишно, а в СЦИЕ с 4%. За допълнителни пояснения вж. *Podkaminer, L. et al. Transition Countries in 2002: Losing Steam. WIIW, July 2002, p. 34.* Според други източници равнището на България по БВП на човек спрямо ЕС през 2002 г. е около 25-26%.

В края на 2003 г. СЦИЕ са по-разслоени помежду си, отколкото бяха в началото на трансформацията и са по-далече от ЕС. Проблемът за някои страни от Югоизточна Европа, в т.ч. и България, е, че разслоението ще продължава и през първото десетилетие на XXI век. Присъединяването към ЕС ще повлияе върху този процес. При равни други условия сближаването със Съюза ще бъде по-силно в страните, които ще се присъединят в 2004 г., и по-слабо в тези, които ще го направят по-късно.

Анализът позволява да се направят *няколко важни извода* по икономическото сближаване (разслоение) през периода на трансформацията:

- СЦИЕ се развиват по-успешно от страните от ОНД. Първите запазват, а някои от тях намаляват изоставането си от ЕС-15, докато вторите го увеличават.
- Страните от Централна Европа се развиват по-успешно и намаляват дистанцията от ЕС-15.

- Страните от Югоизточна Европа се развиват по-неуспешно и изостават както от ЕС-15, така и от Централна Европа.

Поуки от опита на Германия

Много е трудно да си представим догонването на ЕС от България от гледна точка на ресурси, продължителност, трудности. Досега никоя друга държава не е приемана в ЕС с толкова голяма разлика по най-важните икономически, социални и други показатели.

Има обаче едно събитие, чиято реалност може да ни помогне. Това е обединението на Германия. Съотношението между икономическия потенциал на Западна и Източна Германия беше сходно на това между ЕС-15 и ЦИЕ-12. През 1991 г. ГДР имаше 8.5% от БВП на ФРГ, а ЦИЕ-12 имат около 5% от брутния продукт на ЕС-15 през 2003 г.

Изоставането на България от ЕС по БВП на човек от населението, по конкурентоспособност, производителност, доходи, инфраструктура, екологични и санитарно-хигиенни стандарти и т.н. е далеч по-голямо, отколкото беше това на бившата ГДР от ФРГ по тези показатели. По тогавашни официални данни през 1990 г. ГДР имаше БВП на човек от населението 65-70% от средното равнище на ЕС по този показател. През 2003 г. България има 26-30% от средното равнище на ЕС по същия показател. Нашата стартова позиция е по-неблагоприятна от тази на бившата ГДР.

Възможностите на ФРГ да отдели средства за петте източни провинции бяха и са много по-големи, отколкото на ЕС-15 към ЦИЕ-12. Нетните безвъзмездни трансфери на Федералната република за петте източни провинции от 1991 до 2000 г. са 1380 млрд. германски марки. Това е над 4.7% от БВП на Западна Германия през този период.⁵⁰ Годишните нетни безвъзмездни трансфери за България през същия период са били 800-1000 пъти по-малко от получаваното в петте източни провинции. Интеграцията на бившата ГДР във ФРГ и ЕС е много по-добре подсигурана с външни финансови ресурси от интеграцията на България и другите СЦИЕ в ЕС.

При тези благоприятни условия за 14-15 години петте източни провинции достигнаха едва 2/3 от производителността на труда в Западна Германия, а по БВП на човек – още по-ниско. Подобни резултати спрямо ЕС-15 могат да бъдат постигнати от България след 50-60, а може би и повече години.

Изостаналостта на България се дължи на много причини от далечното и по-близкото минало, а също и от настоящето. Някои политици и икономисти

⁵⁰ Вж. по-подробно *Wurzel, E.* The Economic Integration of Germany's New Lander. September 2001, <http://www.oecd.org> В тази сума не са включени многобройните форми на научно-техническа, кадрова, организационна, институционална и друга помощ на ФРГ към източните провинции. Макар че са безспорни, повечето от тези форми на помощ не се поддават на количествена оценка.

смятат, че ключът за нейното преодоляване е в намирането на повече капитали от външни ресурси.

Както вече посочихме, *съвременното развитие е далеч по-сложно от представите на Вашингтонския консенсус*. Той свежда развитието до приватизация, либерализация и финансова стабилизация, които автоматично осигурявали необходимите фактори на производството. Интеграцията на Източна Германия във ФРГ и ЕС не потвърждава този постулат.

Опитът на ГДР показва, че икономическото развитие е комплексен процес. Този опит по-скоро потвърждава тезата на Дж. Стиглиц и други икономисти за развитието като трансформация на обществото.

След обединението на пръв поглед бяха налице всички необходими условия за бърза трансформация и интеграция на петте източни провинции. Имаме предвид доминиращ частен сектор, либерализирана икономика, конкурентна среда, финансова стабилност, големи финансови трансфери от Западна Германия, квалифицирана и сравнително дисциплинирана работна сила, общ пазар, обща валута, общо законодателство, общи институции, цялата пазарна инфраструктура на Федералната република, общ език, обща народопсихология, желание на хората за промени. И въпреки това *трансформацията и интеграцията на източните провинции е бавна*. Трудно се намират ключовите звена, които да активизират растежа и свързаните с него промени и да подобрят качеството на живота на хората.

Познаването на опита на бившата ГДР може да помогне за разбиране на сложността на нашата трансформация и интеграция в ЕС. Той би ни позволил да проумеем, че философията на Вашингтонския консенсус не е ключът към успешна трансформация и интеграция. Ще ни помогне също да разберем, че не е възможно буквално дублиране у нас на един или друг успешен опит (Ирландия, Чили, Южна Корея, Сингапур).

Моделите за "икономически чудеса" не подлежат на копиране. "Икономическото чудо" трябва да си го изработим сами, като ползваме натрупаното от други народи, да го филтрираме през нашата народопсихология и през призмата на нашите реалности. Трябва да създадем собствени конструкции за успешно догонващо развитие. Няма магически формули за това.

Тенденции на сближаване (разслоение) по региони в ЕС и ЦИЕ

По логиката на неокласическата школа свободната търговия и движението на капитали и труд, заедно с частната инициатива би трябвало да осигурят най-рационално разпределение на ресурсите по региони и отрасли и намаление на регионалните различия.

На основата на презумпциите на "новата икономическа география" и отделни елементи на школата на ендогенния растеж през 90-те години бяха разработени модели за анализиране на взаимодействията между нарастващата ефективност на капитали, транспортни разходи, достъпа до пазари и мобилността на производствените фактори. За целта са използвани

моделът на Диксит/Стиглиц от 1997 г. за монополната конкуренция и тезата на П. Самуелсън за "айсберговата" форма на транспортните разходи. Този модел е прилаган на регионално, градско и международно равнище. За ЕС е интересно да се види как разширяването ще повлияе върху различията в производствените структури и равнищата на доходите и дали ще доведе до по-висока териториална специализация, както става в САЩ.

В най-новите модели се предполага възможна еволюция на териториалния характер на стопанските дейности. Те са представени като U-образна взаимна връзка между търговските разходи и концентрацията (агломерацията) на дейности.⁵¹

Дългогодишната стопанска практика в ЕС и Северна Америка не потвърждава конструкциите на неокласическата школа. *По-близка до реалностите е школата на "новата икономическа география"*. Ако в ЕС е имало икономическо сближаване през последните десетилетия, то е било между държавите, а не между регионите. Това е принудило страните да провеждат активна регионална политика на национално равнище и на равнището на ЕС за чието финансиране се отделя около 1/3 от неговия бюджет. Доказано е, че макроикономическата и институционалната стабилност, наличието на развита инфраструктура, образователното равнище, миграцията и отвореността за чуждестранни инвестиции са играли по-важна роля за икономическото сближаване между регионите, отколкото пазарните.⁵²

Известно е, че *регионалните различия между щатите в САЩ са два пъти по-малки, отколкото в ЕС-15*, измервани с отношението на БВП на човек между 10-те процента най-бедни и най-богати региони или щати.⁵³ В САЩ и Канада скоростта на регионално сближаване е била около 2 процентни пункта годишно за период от 20-30 години. Смята се, че главният двигател за сближаването е била имиграцията и вътрешната миграция.

По линия на федералните програми САЩ и Канада са изразходвали в продължение на много години далеч по-големи ресурси за подпомагане на по-бедните региони, отколкото ЕС със скромните си (в сравнение със САЩ и Канада) ресурси. Очевидно правителствата на САЩ и Канада не са разчитали главно на пазарните сили в регионалното си развитие. Като се има предвид, че вътрешната миграция в ЕС е и навярно ще остане по-малка, а ресурсите за подпомагане на по-бедните райони - по-ограничени, може да се предполага, че регионалното сближаване в ЕС ще протича по-бавно, отколкото в САЩ.⁵⁴

⁵¹ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 193-194.

⁵² Вж. EC-IPTS, Enlargement Futures Project. Synthesis Report. Forum Bled, December 2001, p. 12-13. <http://europa.eu.int>; EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 192; Martin, C. et al. Цит. съч., с. 21-22.

⁵³ Вж. EC-IPTS, Enlargement Futures Project. Synthesis Report..., p. 12.

⁵⁴ Вж. Rosenberg, D. J. Цит. съч., с. 6.

Регионално сближаване (разслоение) в най-развитите страни от ЕС

Изследванията показват наличие на *регионално бета сближаване в рамките на отделните страни*, т.е. към средните национални величини, но не и към средните за ЕС. Установено е както абсолютно, така и условно сближаване между 1 и 3% в Германия, Франция, Великобритания и Италия през периода 1950-1990 г. В други изследвания на 142 региона за 1980-1989 г. е установено бета сближаване 1.1% средногодишно - по-силно в южните региони през първата част на десетилетието, докато през втората то е главно в северните. В изследване на регионалното сближаване в ЕС-9 е установено чувствително сближаване (между 2 и 4%) през 50-те и 60-те години. През следващите десетилетия (1975-1994 г.) скоростта на сближаването намалява.

Тези оценки са подложени на остри критики, главно в политическите среди на ЕС. Поради това единственото що-годе надеждно заключение засега е, че има някакво *умерено сближаване между регионите в ЕС*. Потвърждава се, че моделите предлагат ограничени възможности за обясняване на тези процеси и по-точно - защо повечето региони са и остават богати или бедни.⁵⁵

С помощта на регресионен анализ са изследвани промените в БВП на човек в 188 региона между 1980 и 1996 г. Установено е низходящо сближаване в някои френски и швейцарски региони. За голям брой региони в Западна Германия, Северна Италия, Дания, Великобритания, Франция и Финландия е доказано слабо или липса на регионално сближаване. Непретегленото стандартно отклонение за тази извадка е намалено съвсем слабо - от 26.5 през 1980 г. на 25.0 през 1996 г.

Други статистически показатели потвърждават общото заключение, че през 80-те и 90-те години на миналото столетие сближаването на регионални и подрегионални равнища в ЕС е било доста бавно. Обяснението е, че през този период е имало сериозни икономически сътресения, които влияят по-силно върху по-малко диверсифицираните и бедни региони, отколкото върху богатите.⁵⁶

Две от развитите страни - *Германия и Италия, имат сериозни регионални проблеми*. И при тях се проявява корелацията между темпа на растеж на национално равнище и регионалните различия. Италианското регионално неравенство се дължи на различните икономики на Север-Център-Юг. Големите различия между тях остават, въпреки че сближаването на Южна Италия с останалата част на страната е стратегическа национална цел от 1950 г. За нейното постигане са разходвани огромни средства по програмата "Месаджорно".

Опитът на развитите страни също предлага много доказателства, че *съвременното регионално развитие е далеч по-сложно от представите на Вашингтонския консенсус*. Както вече посочихме, той свежда развитието до приватизация, либерализация и финансова стабилизация. Тези фундаментални условия отдавна са налице в цяла Италия, но южната част продължава да е по-изостанала от северната.

⁵⁵ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 192-193.

⁵⁶ Пак там, с. 197.

Подобни различия съществуваша преди Втората световна война между източните и западните провинции на Германия, макар че общите икономически условия са били еднакви. Има ги и сега. В резултат на тоталната трансформация на източногерманската икономика след обединението, от 1992 до 1996 г. БВП на човек в източните провинции нарасна от 30 на 60% от западногерманското равнище. След 1997 г. обаче разслоението отново расте.⁵⁷

Неокласическата триада не решава проблемите на Южна Италия и на редица провинции на Испания, Германия, Франция, Великобритания, Португалия, Швеция, Ирландия, Финландия, Гърция и т.н. Това означава, че има далеч по-сложен комплекс от фактори, които обуславят развитието. Без тяхното познаване и използване не е възможно догонващо регионално развитие. *Теорията за развитието като трансформация на обществото дава по-адекватни обяснения* на тези процеси.

Регионално сближаване (разслоение) в по-бедните страни на ЕС

Опитът на Ирландия, Гърция, Испания и Португалия показва, че през ранните етапи на сближаването им с ЕС (които продължават десетилетия) има "пресечни точки" между макроикономическото и регионалното сближаване. Държавите, постигнали високи темпове на растеж и бързо сближаване (Ирландия, Испания, Португалия), допускат по-интензивно вътрешно регионално разслоение. При по-ниски темпове на растеж и бавно (или никакво) икономическо сближаване с другите страни-членки (Гърция) има вътрешно регионално сближаване или поне липсва разслоение.

Съществува теоретична хипотеза, която се потвърждава на практика. Тя гласи, че *вътрешните регионални различия в по-изостаналите страни имат обратна U-образна форма във времето*.⁵⁸ Движещите сили на развитието, които осигуряват висок растеж и бързо сближаване, на първо време пораждат разширяване и едва по-късно - намаляване на вътрешните регионални различия по БВП на човек. Движеща сила на високите макроикономически темпове през първите десетилетия на сближаването са регионалните центрове на растеж. Те се развиват по-бързо, особено на първо време, от други, в т.ч. и новосъздавани центрове.⁵⁹

След време се появяват негативни ефекти от развитието на агломерациите на растежа поради пренасищане и нарастващи разходи за труд, капитал и транспорт. Капиталът започва да се придвижва към други региони с по-висока пределна ефективност и по-ниски разходи за капитал, труд и транспорт. Настъпват промени и в териториалната концентрация на изследователските и развойните центрове с нарастващите възможности за разпространение на научните резултати, между другото и поради подобрения в комуникациите.

⁵⁷ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 201-203.

⁵⁸ Интересни анализи на теоретичен вариант на кривата на Кузнец са правени от Джон Уйлямсон през 1965 г., а в по-ново време от Ф. Мартин през 1999 г. и Р. Лукаш през 2000 г. (вж. пак там, с.198).

⁵⁹ Пак там, с. 198.

През ранните периоди на макроикономическо сближаване различията между градските и селските райони се увеличават. След време (което трае десетилетия) с нарастващата мобилност на производствените фактори между отраслите и намаляващия дял на селското стопанство различията между селските и градските региони започват да намаляват.

Развитието на инфраструктурата също влияе върху вътрешните регионални различия. В ранните етапи на макроикономическо сближаване инвестициите се насочват към райони, където ще дадат най-голям и бърз резултат. Това като правило са съществуващите промишлени райони с добре уреден транспорт, комуникации, водо- и енергоснабдяване, жилища, здравеопазване, образователна инфраструктура и т.н.

На по-късните етапи (след десетилетия) обикновено се дава приоритет за постигане на по-балансирано териториално разположение на стопанската дейност чрез насочване на публични инвестиции към по-изостанали райони. Държавата увеличава и стимулите за привличане на частен капитал в такива райони. На тези по-зрели фази е по-лесно да се съчетаят стратегическите цели за бързо развитие на икономиката като цяло с по-равномерното ѝ регионално развитие. На ранните фази на догонващото развитие това не е възможно.

Последните две десетилетия от развитието на четирите по-бедни страни от ЕС потвърждават тези разсъждения. Очевидна е *високата корелираност между темповете на растеж* (а следователно и на икономическо сближаване с ЕС) *и вътрешните регионални различия* в Ирландия и Испания. В същото време Гърция има по-нисък темп на растеж и сближаване, но и намаление на тези различия. Потенциална корелация между вътрешно регионално сближаване и темпове на макроикономически растеж се проявява също в Германия и Италия поради посочените особености на тези икономики.⁶⁰

Едно изследване на националното и регионалното сближаване в Испания установява, че ако публичните инвестиции през 1981-1990 г. са били разпределяни според критерия "ефективност", БВП би бил по-голям с 1.50%, а вътрешните регионални различия - с 18.29%. И обратното, ако инвестициите са били разпределяни по критерия "равна справедливост", брутният продукт би бил по-малък с 1.62%, а регионалните различия - с 13.54%.⁶¹

ЕС реагира на тези сложни процеси с нарастващо внимание към регионалната си политика и нейното финансово осигуряване. В неговия бюджет за 2000-2006 г. са предвидени 213 млрд. евро за структурните фондове и фонда за икономическа и социална еднородност.

Главна цел на регионалната политика на ЕС е да подпомогне развитието на по-изостаналите региони. Ръководните среди на Общността не без основание се опасяват, че ако се разчита само на пазарните сили,

⁶⁰ Вж. EU, The EU Economy 2000 Review..., p. 28-29, 193-194, 197-201.

⁶¹ Пак там, с. 203.

бедните региони ще изостават още повече. Преобладаващата част от средствата на тези фондове се насочва за формиране на съвременен човешки капитал в регионите, предимно в четирите по-бедни страни.

Опонентите на такава политика твърдят, че въпреки изразходваните милиарди евро през годините регионалните различия съществуват, а в някои случаи нарастват. Но ако не се провеждаше такава политика, регионалните различия навярно биха били още по-големи и биха имали още по-негативни последици за икономическото развитие на съответните страни и на ЕС в цялост.⁶²

Регионално сближаване (разслоение) в СЦИЕ

Регионалните различия в ЕС ще станат още по-големи след присъединяването на СЦИЕ. Средното равнище на част от тези страни по БВП на човек от населението е на това на Епир в Гърция - най-бедния регион в ЕС-15. Големите градски региони в Западна Европа имат 5 пъти по-добри резултати по този показател.⁶³

Големите градски региони в почти всички СЦИЕ постигнаха добри резултати в трансформацията и интеграцията. Те имат комплексно развити икономики и по-лесно понасят външните икономически шокове. По-зле са регионите с едностранно развита (индустриална или аграрна) икономика.

Изследване на Евростат за 62 региона в 13-те страни-кандидати (с Турция) ги разпределя в *четири групи*:

- 27 региона с над 14% от работната сила в аграрния сектор. В някои от тях се оформят още по-изостанали райони - "вътрешни периферии", без достъп до пазара на труда в градските центрове поради големи разстояния и лош транспорт.

- 13 региона с над 40% заети в промишлеността, което е над средното за страната. В миналото те са били привилегирани, но поради големите структурни промени и новите пазарни условия са престанали да бъдат такива.

- 7 региона с над 60% заети в услугите. Това са предимно столични региони. Те са с най-ниска безработица и по-високи средни заплати. София е в тази група.

- 15 региона с развитие на различни сектори, между които най-важни са услугите.

Големи са различията между регионите и по БВП на човек от населението. В някои СЦИЕ вътрешните регионални различия може да са по-малки в сравнение със страни от ЕС, но поради далеч по-ниското средно равнище на БВП на човек имат региони, където голяма част от населението живее в тежка бедност. Бедните региони в СЦИЕ са далеч по-бедни от съответните в ЕС.

⁶² Вж. *Martin, C. et al.* Цит. съч., с. 21-22.

⁶³ Вж. EC-IPTS, Enlargement Futures Project. Synthesis Report. Forum Bled, December 2001, p. 12. <http://europa.eu.int>

След разширяването на ЕС с 10+3 страни (България, Румъния и Хърватска) сегашните различия между страните-членки по БВП на човек ще нараснат:

На национално равнище около 1/3 от населението ще живее в страни с БВП на човек под 90% от средното за Общността. Сега в такива страни живее 1/6 от нейното население.

На регионално равнище най-бедните 10% от населението, които живеят в най-изостаналите региони, ще имат БВП на човек едва 31% от средното за ЕС. За най-бедните 10% сега той е 61% от средното за Общността.

Най-силно ще пострадат периферните райони. Освен висока безработица те имат най-малка възможност за здравеопазване, образование и иновационна дейност. Научноизследователските институти, университетите, техническите училища и институциите по трансфер на технологии са предимно в столиците и други големи градове. Особено тревожно е влошаването на здравеопазването и образованието.

Масовото закриване на училища в селските райони, като се робува на административни нормативи, ускорява тяхното обезлюдяване и ги поставя в още по-тежко положение. Запазването на училищата, дори с по-малко деца в клас, би послужило като "образователна котва" за тяхното стабилизиране и по-нататъшно развитие. От стратегическа гледна точка развитието на тези райони е далеч по-важно от всякакви текущи административни нормативи.

Селските райони са изправени пред много тежки проблеми. Заетостта в тях е под 50%, а младежката безработица - над 25%. Преструктурирането на селското стопанство ще създаде допълнителни проблеми по заетостта. Условието на Общата аграрна политика, в т.ч. и аграрните квоти, ще породят тежки икономически и социални последици за селските райони на новите членове на ЕС. България не трябва да приема аграрни квоти, основани на сегашното кризисно равнище в земеделието, а да настоява те да се базират на производството през нормални години, т.е. преди 1990 г.

Не по-малко сериозни проблеми по заетостта ще породи преструктурирането на промишлеността в СЦИЕ в резултат и от нарастващата конкуренция на единния вътрешен пазар на Общността. Проблемите на тези региони ще се изострят допълнително поради ниската мобилност на работната сила, дължаща се на много причини, между които трудностите по осигуряване на жилище, неразвитостта на транспорта и др.

СЦИЕ тепърва ще се сблъскват с решаването на регионални проблеми, пред които бяха изправени през последните десетилетия най-бедните членки на ЕС. Става въпрос за намирането на икономически и социално приемливо съотношение между политиката за макроикономическо сближаване с ЕС и неизбежното повишение на вътрешните регионални различия, които и без това са много големи. Постигането на такъв компромис ще бъде много трудно през следващите 20-25 години.

8.1.2004 г.